

Rozdział I. Podstawowe pojęcia

§ 1. Pojęcie postępowania cywilnego

Postępowanie cywilne jest różnie definiowane przez autorów w zależności od kryterium przyjętego za podstawę definicji:

1) *Z. Świeboda, W. Siedlecki*

Są to postępowania sądowe i pozasądowe mające na celu rozpoznawanie spraw cywilnych w rozumieniu przepisów prawa procesowego cywilnego, które służą realizacji norm prawa cywilnego, prawa rodzinnego i opiekuńczego oraz prawa pracy i ubezpieczeń społecznych.

2) *W. Berutowicz*

Jest to prawnie zorganizowane działanie kompetentnych państwowych i społecznych organów, z udziałem zainteresowanych podmiotów, mające na celu ochronę stosunków społecznych, regulowanych za pomocą prawa cywilnego, rodzinnego i pracy, przez zastosowanie w konkretnym stanie faktycznym odpowiedniej normy prawnej.

3) *J. Jodłowski*

Jest to prowadzona w określonych prawem formach działalność sądów i innych właściwych organów oraz występujących przed tymi organami stron i innych zainteresowanych osób, zmierzająca do realizacji stosunków prawa cywilnego, rodzinnego i prawa pracy oraz do ochrony wynikających z tych stosunków praw podmiotowych.

Sumując powyższe definicje, jest to prowadzona w określonych prawem formach działalność sądów, innych organów właściwych na mocy przepisów szczególnych (referendarze sądowi, notariusze, komornicy) i stron, uczestników oraz innych zainteresowanych osób, mająca na celu wydanie rozstrzygnięcia i ochronę praw podmiotowych w zakresie stosunków z zakresu prawa cywilnego, rodzinnego i prawa pracy oraz innych przekazanych do postępowania cywilnego.

I. Prawo postępowania cywilnego (prawo procesowe cywilne)

2) 1) Z. Świeboda, W. Siedlecki

Jest to ogół przepisów prawnych normujących właściwość sądów i innych organów powołanych do rozpoznawania spraw cywilnych oraz regulujących postępowanie toczące się przed nimi w tych sprawach.

Nie normują one więc stosunków społecznych, ale określają regulacje służące ich urzeczywistnieniu.

2) M. Waligórski (podobnie W. Berutowicz)

Jest to całokształt norm prawa przedmiotowego, regulującego zasady procesu cywilnego.

K. Piasecki podkreśla dodatkowo, iż jest to autonomiczna gałąź prawa należącego do *ius publicum*, pomimo że w formach procesowych stosowane jest prawo prywatne (*ius privatum*).

§ 2. Funkcje procesu cywilnego

3) Podstawową funkcją postępowania cywilnego jest **stworzenie drogi prawnej do wydania wyroku**. Wiąże się to z realizacją prawa do sądu z art. 45 Konstytucji RP, ochrony praw i ochrony porządku prawnego. Prawo procesowe cywilne służy ochronie interesu publicznego i realizacji prawa materialnego (cywilnego, rodzinnego i opiekuńczego oraz prawa pracy i ubezpieczeń społecznych). Między innymi J. Goldschmidt określa proces cywilny jako postępowanie służące do stworzenia powagi rzeczy osądzonej (*res iudicata*). Dodatkowe funkcje przypisywane postępowaniu cywilnemu to:

- 1) **konkretyzowanie i realizowanie norm** – rozpoznawanie i rozstrzygnięcie spraw cywilnych z zakresu prawa cywilnego, rodzinnego i opiekuńczego, prawa pracy poprzez wydanie orzeczenia co do istoty w tym zakresie; należy mieć tu również na uwadze możliwość doprowadzenia do zawarcia ugody przez strony postępowania (art. 10, 184, 223 KPC);
- 2) **wydawanie zarządzeń, zwolnień, zezwoleń** – funkcja szczególnie ważna w postępowaniu nieprocesowym (art. 561 KPC – zezwolenie na zawarcie małżeństwa) oraz w postępowaniu zabezpieczającym;
- 3) **czynności dokumentacyjno-rejestrowe** – prowadzenie ksiąg wieczystych i rejestrów;
- 4) **inne czynności przekazane sądowi w drodze ustawy** – zabezpieczanie dowodów (art. 310–315 KPC), przyjmowanie oświadczeń o przyjęciu spadku (art. 640–643 KPC), otwarcie i ogłoszenie testamentu (art. 646–654 KPC) itd.

§ 3. Proces cywilny a prawo materialne

O relacji prawa procesowego i materialnego w kontekście teorii procesu była mowa wcześniej. Z punktu widzenia praktycznego należy pamiętać, że ze względu na tę łączność **niektóre pojęcia prawne** (np. przedsiębiorca) są **wspólne**. **Inne się uzupełniają** (zdolność prawna i zdolność sądowa, zdolność do czynności prawnych i zdolność procesowa). Jednak wiele instytucji jest typowymi tylko dla tych gałęzi prawnych. Pamiętajmy, że prawo cywilne materialne normuje stosunki cywilnoprawne między podmiotami (osobami fizycznymi, prawnymi i ułomnymi osobami prawnymi) na zasadzie równorzędności stron i według ich woli, co jest niekiedy ograniczone przepisami *ius cogens* i semiimperatywnymi. Prawo procesowe cywilne natomiast reguluje postępowanie cywilne organów państwowych toczące się przy udziale podmiotów prawnych bezpośrednio zainteresowanych celem realizacji norm prawa materialnego (Z. Świeboda).

Przy ustalaniu charakteru przepisu cywilnego należy kierować się jego treścią, a nie miejscem, w którym się znajduje. Przykładowo, terminy do dochodzenia roszczeń mogą zostać określone w materialnoprawnych przepisach Kodeksu postępowania cywilnego (np. art. 746 § 1) i odwrotnie – przepisy procesowe znajdują się niekiedy w Kodeksie cywilnym (np. art. 199).

W. Siedlecki rozważa stosunek prawa procesowego do materialnego na zasadzie prawa do skargi jako łącznika tych dwóch gałęzi, z kolei M. Piekarski z punktu widzenia czynności materialnych (np. oświadczenie woli) i procesowych (np. wniosek dowodowy). Zawsze więc w celu oznaczenia charakteru danego przepisu trzeba zwrócić uwagę na jego przedmiot i treść.

§ 4. Przedmiot procesu cywilnego

W doktrynie istnieją dwa przeciwstawne poglądy na temat przedmiotu procesu cywilnego:

- 1) koncepcja procesowa (doktryna niemiecka, K. H. Schwab, W. Siedlecki) – **roszczenie procesowe** (powództwo, twierdzenie), które składa się z dwóch elementów obowiązkowych treści każdego pozwu: dokładnie określonego żądania i wskazania okoliczności faktycznych uzasadniających to żądanie;
- 2) koncepcja materialna (doktryna romańska, A. Bertini, P. Roubier, S. Satta) – **sytuacja prawna** (prawo podmiotowe, status, stosunek prawny), co do której żąda się ochrony; chodzi o sytuację materialnoprawną, którą two-

rzą żądanie powództwa i przytoczone dla jego uzasadnienia fakty (*causa petendi*); sytuacja prawna wyjaśniana jest w procesie i w wyroku okazuje się, czy rzeczywiście istnieje dochodzone prawo albo stosunek prawny.

§ 5. Etapowa budowa procesu cywilnego

- 6 Postępowanie cywilne, niezależnie już od ujęć teoretycznych, ma zawsze etapową strukturę. Postępowanie w sprawie może zakończyć się w I instancji. Jednak strony zawsze mają prawo do rozstrzygnięcia tej sprawy przez II instancję (postępowanie odwoławcze – apelacyjne). Prawo do II instancji ma charakter absolutny. Jest to zasada konstytucyjna (art. 78 Konstytucji RP), zrealizowana obecnie również na gruncie sądownictwa administracyjnego.

Oprócz tego istnieją inne nadzwyczajne środki zaskarżenia, które zostaną omówione później.

§ 6. Pojęcie sprawy cywilnej

- 7 Artykuł 1 KPC definiuje „sprawę cywilną” jako przedmiot sądowego postępowania cywilnego. Jak wynika z przepisu, sprawy cywilne to sprawy z zakresu prawa cywilnego, rodzinnego i opiekuńczego, pracownicze (**ujęcie materialne**) i z zakresu ubezpieczeń społecznych i niektóre administracyjne, a także inne sprawy (**ujęcie formalne**) są sprawami cywilnymi, bo ich rozpoznawanie odbywa się na mocy Kodeksu postępowania cywilnego.

Ustawodawca w art. 1 KPC zawarł ustawową definicję „sprawy cywilnej” jako przedmiotu sądowego postępowania cywilnego, zatem tego, co jest rozpoznawane przez sąd w postępowaniu cywilnym. Ustawodawca zawarł podział spraw na sprawy cywilne w znaczeniu materialnym, tj. wynikające ze stosunków z zakresu prawa cywilnego, rodzinnego i opiekuńczego oraz z prawa pracy, a także sprawy cywilne w znaczeniu formalnym, które nie są ze swej istoty sprawami cywilnymi, jednak są tak traktowane ze względu na fakt, że ich rozpoznawanie odbywa się według przepisów Kodeksu postępowania cywilnego (np. sprawy z zakresu ubezpieczeń społecznych oraz niektóre sprawy administracyjne).

Sprawą cywilną jest taka sprawa, w której żądana przez powoda ochrona prawna sprowadza się do wywołania skutku w zakresie stosunku cywilnoprawnego *sensu largo*, a więc stosunku osobistego, rodzinnego lub majątkowego, istniejącego pomiędzy podmiotami występującymi jako różnorodni

i równoprawni partnerzy. Sprawami cywilnymi są jednak także sprawy, które ze swej istoty nie są sprawami, o jakich wyżej mowa, bo ich źródłem jest prawo publiczne, niemniej uchodzą za takie z mocy wyraźnego ustanowienia ustawodawcy, który skierował je do właściwości sądów powszechnych i nakazał stosowanie do ich rozpoznania przepisów KPC (wyr. SA w Białymstoku z 15.3.2017 r., I ACa 857/16, niepubl.).

Sprawa cywilna jest abstrakcyjnym stosunkiem prawnym z zakresu prawa cywilnego i dopiero proces ma na celu wiążące ustalenie istnienia albo nieistnienia konkretnego stosunku cywilnoprawnego między powodem a pozwanym, zatem każdy może wytoczyć powództwo, jakie uzna za słuszne i sąd powszechny powinien je rozpoznać (post. SN z 20.6.2012 r., I CSK 558/11, Legalis).

Zgodnie z wyrokiem SN z 11.9.2014 r., (III CZP 64/14, Rzeczposp. PCD 2014, Nr 212, s. 3) w długiej ewolucji rozumienia sprawy cywilnej przyjęto, że decyduje rodzaj roszczeń wskazanych w pozwie. Jeśli są opisane jako cywilne, pozew kwalifikuje się do sądu cywilnego, który dopiero w wyroku orzeknie, czy wybrano właściwy sąd. Natomiast w post. SN z 11.9.2014 r. (III CZ 46/14, OSNC 2015, Nr 7–8, poz. 92), wskazano, iż w art. 1 KPC sprawa cywilna została określona jako przedmiot sądowego postępowania cywilnego, a więc tego, co jest rozpoznawane (załatwiane) przez sąd w tym postępowaniu. Ustawodawca w sposób wyczerpujący wymienił rodzaje spraw, które uznaje za sprawy cywilne, przy czym posłużył się dwoma odrębnymi kryteriami kwalifikacyjnymi. W związku z tym rozróżnia się sprawy cywilne w znaczeniu materialnym, tj. wynikające ze stosunków z zakresu prawa cywilnego, rodzinnego i opiekuńczego oraz z prawa pracy, oraz sprawy cywilne w znaczeniu formalnym, które nie są ze swej istoty sprawami cywilnymi, jednakże uchodzą za takie przez to, że ich rozpoznawanie odbywa się według przepisów Kodeksu postępowania cywilnego.

I. Sprawy cywilne w znaczeniu materialnym

Sprawy cywilne w ujęciu materialnym dotyczą ochrony stosunków 8 cywilnoprawnych, czyli osobistych, rodzinnych i majątkowych na zasadzie równorzędności stron. Jeżeli jednak jedna ze stron działa z mocy swej władzy zwierzchniej, to nie jest to stosunek cywilnoprawny, a najpewniej administracyjnoprawny¹.

Zgodnie z post. SN z 27.3.2013 r. (I CSK 402/12, Legalis) przez sprawy cywilne w znaczeniu materialnym rozumie się sprawy, w których ochro-

¹ Wyr. TK z 12.4.1989 r. (Uw. 9/88, OTK 1989, poz. 9).

na prawna sprowadza się do wywołania skutku w zakresie stosunków cywilnoprawnych, tj. stosunków osobistych, rodzinnych lub majątkowych, których podmioty – w razie sporu – występują jako równorzędni partnerzy. Przez sprawy cywilne w znaczeniu formalnym rozumie się natomiast inne sprawy, które nie są ze swej istoty sprawami cywilnymi, a jedynie uznawane są za sprawy cywilne, dlatego że z woli ustawodawcy są rozpoznawane według przepisów Kodeksu postępowania cywilnego.

Dlatego w tym rozumieniu do spraw cywilnych zaliczamy także „sprawy gospodarcze”, określone w art. 479¹ KPC.

Istotny jest wyrok TK z 10.7.2000 r. (SK 12/99, OTK 2000, Nr 5, poz. 143), w którym mowa jest o tym, że art. 1 KPC jest niekonstytucyjny, jeśli jest rozumiany w ten sposób, „iż w zakresie pojęcia sprawy cywilnej nie mogą się mieścić roszczenia dotyczące zobowiązań pieniężnych, których źródło stanowi decyzja administracyjna”. Choć w praktyce sądowej raczej nigdy nie kwestionowano tego, że decyzja administracyjna może być źródłem zobowiązań prywatnoprawnych.

Sprawami cywilnymi nie będą zatem sprawy rozpoznawane przed Naczelnym Sądem Administracyjnym i wojewódzkimi sądami administracyjnymi, gdzie postępowanie ma charakter sądownoadministracyjny¹. Także odwołanie sędziego od decyzji Ministra Sprawiedliwości w przedmiocie zmiany miejsca służbowego jest szczególnym (nadzwyczajnym) środkiem zaskarżenia, a sprawa prowadzona wskutek tego odwołania **jest sprawą cywilną**, ale w znaczeniu formalnym (art. 1 *in fine* KPC), która podlega rozpoznaniu tylko w jednej „instancji” przez Sąd Najwyższy, przy czym przedmiot rozpoznania został w niej ograniczony do badania zasadności zarzutów odwołania (post. SN z 18.3.2016 r., III KRS 231/13, niepubl.).

Natomiast sprawa o zwrot kosztów leczenia udzielonego za granicą, mimo majątkowego charakteru, nie jest sprawą cywilną w rozumieniu art. 1 i 2 KPC, gdyż adresatem tego roszczenia może być wyłącznie państwo jako podmiot prawa publicznego. Sprawa o zwrot kosztów leczenia udzielonego za granicą to sprawa o charakterze administracyjnoprawnym, należąca do drogi postępowania administracyjnego (post. SN z 28.5.2015 r., III CZP 26/15, OSNC 2015, Nr 11, poz. 133).

Pojęcie sprawy cywilnej powinno być więc rozumiane szeroko i w żadnym wypadku nie może być uzależnione od oceny zasadności roszczenia, ponieważ ocena taka wykracza poza problematykę procesową (post. SN z 6.6.2014 r., I CSK 470/13, OSNC zb. dod. 2015/C/48).

¹ Orz. SN z 4.4.2003 r. (III CZP 11/03, Prok. i Pr.-wkł. 2003, Nr 9, s. 34).

II. Sprawy cywilne w ujęciu formalnym

Sprawami cywilnymi są jednak także sprawy, które ze swej istoty nie są 9 sprawami przytoczonymi we wstępnej części regulacji art. 1 KPC, gdyż ich źródłem jest prawo publiczne, niemniej jednak uchodzą za takie z mocy wyraźnej decyzji ustawodawcy, który skierował je do właściwości sądów powszechnych i nakazał stosowanie do ich rozpoznawania przepisów Kodeksu postępowania cywilnego¹.

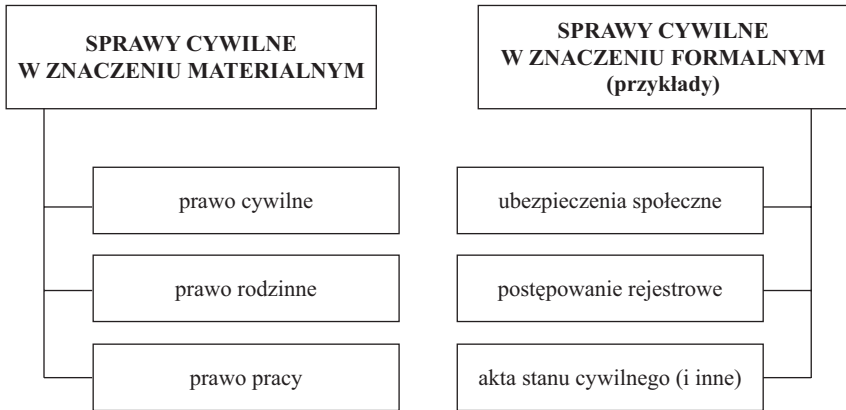
Są to zatem m.in. sprawy:

- 1) z zakresu ubezpieczeń społecznych;
Przepis art. 1 KPC zawiera definicję sprawy cywilnej, która jest sprawą wynikającą ze stosunków z zakresu prawa cywilnego, rodzinnego i opiekuńczego oraz z prawa pracy. **W rozumieniu tego przepisu (formalnoprawnym jego znaczeniu) sprawami cywilnymi są również sprawy z zakresu ubezpieczeń społecznych, a więc sprawy, w których wniesiono odwołanie od decyzji organów rentowych (art. 477⁹ KPC), do których przepisy Kodeksu postępowania cywilnego stosuje się z mocy ustaw szczególnych.** Od momentu wniesienia odwołania do sądu rozpoznawana sprawa staje się sprawą cywilną, podlegającą rozstrzygnięciu wedle reguł właściwych dla tej kategorii. Odwołanie pełni rolę pozwu. Jego zasadność ocenia się zatem na podstawie właściwych przepisów prawa materialnego. Postępowanie sądowe, w tym w sprawach z zakresu prawa ubezpieczeń społecznych, skupia się zatem na wadach wynikających z naruszenia prawa materialnego, a kwestia wad decyzji administracyjnych spowodowanych naruszeniem przepisów postępowania administracyjnego, pozostaje w zasadzie poza przedmiotem tego postępowania (wyr. SN z 22.10.2013 r., III UK 154/12, Legalis);
- 2) z zakresu postępowania rejestrowego;
- 3) o uchylenie uchwały walnego zgromadzenia spółdzielni z powodu jej niezgodności z prawem lub postanowieniem statutu (ustawa z 16.9.1982 r. – Prawo spółdzielcze, tekst jedn. Dz.U. z 2018 r. poz. 1285 ze zm.);
- 4) o unieważnienie, sprostowanie, ustalenie treści oraz sporządzenie aktu stanu cywilnego (ustawa z 28.11.2014 r. – Prawo o aktach stanu cywilnego, tekst jedn. Dz.U. z 2017 r. poz. 2224 ze zm.);
- 5) o zastosowaniu poddania się osoby leczeniu w zakładzie leczenia odwykowego (ustawa z 26.10.1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi, tekst jedn. Dz.U. z 2018 r. poz. 2137 ze zm.);

¹ Post. SN z 19.12.2003 r. (III CK 319/03, OSNC 2005, Nr 2, poz. 31).

- 6) z zakresu ochrony zdrowia psychicznego (art. 42–49 ustawy z 19.8.1994 r. o ochronie zdrowia psychicznego, tekst jedn. Dz.U. z 2018 r. poz. 1878 ze zm.);
- 7) o roszczenia o odszkodowanie za niesłuszne skazanie, tymczasowe aresztowanie i zatrzymanie (art. 552 i nast. KPK).

Schemat 1. Rozróżnienie znaczenia materialnego i formalnego sprawy cywilnej

Ocena sprawy na tle art. 1 KPC zależy przede wszystkim od przedstawionego pod osąd roszczenia oraz wskazanego stanu faktycznego.

Przykład: Post. SN z 12.12.2003 r. (V CK 86/03), w którym sąd przyjął, że administracyjnoprawny charakter stosunku łączącego studenta z uczelnią wyższą eliminuje możliwość przyjęcia dopuszczalności drogi sądowej w sprawie o stwierdzenie nieważności i uchylenia orzeczenia komisji dyscyplinarnej, więc orzeczenia, w którym nałożono określoną karę dyscyplinarną.

Od momentu wniesienia odwołania do sądu powszechnego sprawa wszczęta przez ubezpieczonego staje się sprawą cywilną i podlega rozpoznaniu według zasad właściwych dla tej kategorii spraw (art. 83 ust. 2 ustawy z 13.10.1998 r. o systemie ubezpieczeń społecznych, tekst jedn. Dz.U. z 2019 r. poz. 300 ze zm., w zw. z art. 1 KPC) (wyr. SA w Lublinie z 11.10.2018 r., III AUa 131/18, Legalis).

Sprawa o dotacje w trybie art. 80 ustawy z 7.9.1991 r. o systemie oświaty (tekst jedn. Dz.U. z 2018 r. poz. 1457 ze zm.) ma charakter spraw cywilnych i może być rozstrzygana przez sądy powszechne (wyr. SA w Białymstoku z 27.9.2018 r., I ACa 447/18, Legalis).

Sprawa o ustalenie członkostwa w związku zawodowym jest sprawą cywilną (art. 1 KPC) (post. SN z 21.9.2018 r., V CSK 561/17, Legalis).

§ 7. Rodzaje postępowania sądowego

Ze względu na coraz większą popularność alternatywnych metod rozwiązywania sporów trzeba przede wszystkim, biorąc za kryterium sposób i organ rozpoznający sprawę, rozróżnić **postępowanie sądowe** i **postępowanie pozasądowe**. 10

I. Postępowanie sądowe

Jest to postępowanie toczące się przed sądami powszechnymi i Sądem Najwyższym, a także przed innymi współdziałającymi organami, jak referendarze sądowi czy komornicy. 11

Artykuł 2 § 1 KPC ustanawia domniemanie drogi sądowej w sprawach cywilnych. Oznacza to, iż każda sprawa cywilna w znaczeniu materialnym zostaje rozpoznana przez sąd, chyba że przepis szczególny przekazuje ją do właściwości innych organów. Jest to wyraz zasady konstytucyjnej (art. 45, 77, 177 Konstytucji RP) i ratyfikowanych przez Polskę konwencji międzynarodowych (art. 14 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych z 19.12.1966 r., Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167 ze zm., art. 6 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności z 4.11.1950 r., Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.), w myśl których każdy człowiek ma prawo do rozpatrzenia jego sprawy (cywilnej) przez niezawisły i bezstronny sąd.

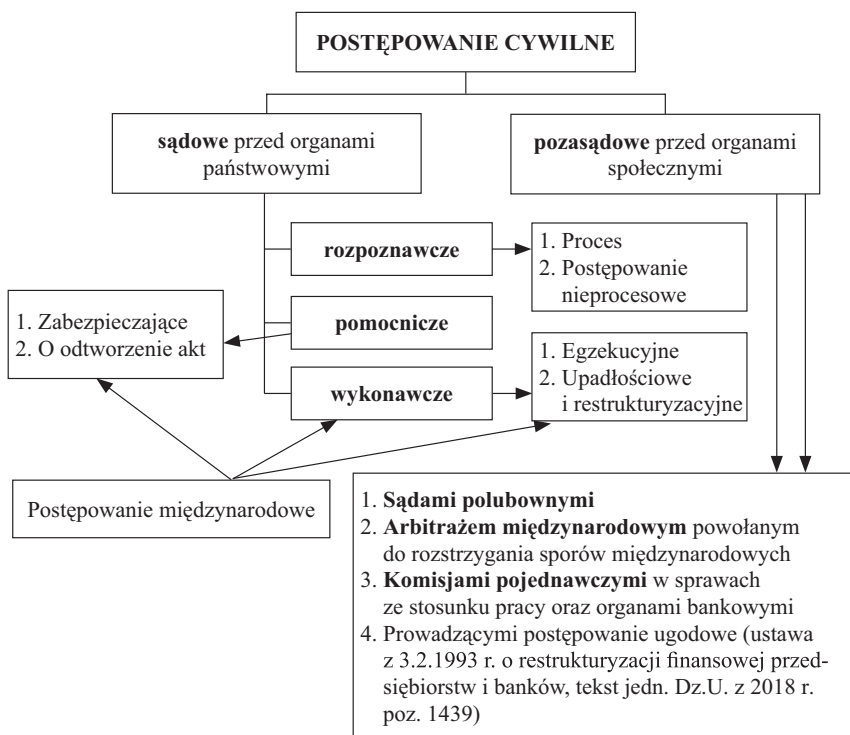
Nie ma w Polsce sądów szczególnych, rozpoznających sprawy cywilne. Należą one do właściwości sądów powszechnych – rejonowych, okręgowych i apelacyjnych. W nich znajdują się sądy pracy, rodzinne, gospodarcze, rejestrowe itd., które są jednostkami organizacyjnymi. Sąd Najwyższy rozpatruje m.in. skargi kasacyjne i sprawuje nadzór nad działalnością innych sądów w zakresie orzekania (art. 183 Konstytucji RP i ustawa z 8.12.2017 r. o Sądzie Najwyższym, tekst jedn. Dz.U. 2019 r. poz. 825).

Sądami szczególnymi są sądy wojskowe i administracyjne. Nie zajmują się one sprawami cywilnymi. Sądy administracyjne, czyli wojewódzkie sądy administracyjne i Naczelny Sąd Administracyjny funkcjonują na podstawie ustawy z 30.8.2002 r. – Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi (tekst jedn. Dz.U. z 2018 r. poz. 1302 ze zm.) i ustawy z 25.7.2002 r. – Prawo o ustroju sądów administracyjnych (tekst jedn. Dz.U. z 2018 r. poz. 2107 ze zm.), które weszły w życie 1.1.2004 r.

Na podstawie Kodeksu postępowania cywilnego przed sądami powszechnymi i Sądem Najwyższym możemy rozróżnić różne typy postępowania sądowego.

Postępowanie sądowe przed organami państwowymi, czyli sądami powszechnymi, możemy ze względu na jego funkcję podzielić na postępowanie rozpoznające sprawę co do *meritum* (rozpoznawcze), pomocnicze (wspomagające osiągnięcie celu) i wykonawcze.

Schemat 2. Rodzaje postępowań w postępowaniu cywilnym

1. Postępowanie rozpoznawcze – proces cywilny

- 12 Jest to postępowanie składające się z wielu czynności stron i sądu, które podejmuje się w celu rozpoznania i rozstrzygnięcia konkretnej sprawy cywilnej. Inicjatywę wszczęcia procesu cywilnego ma podmiot, którego sfera prawna (prawa podmiotowe, status) wymaga ochrony prawnej, a także prokurator jako rzecznik interesu społecznego oraz niektóre organizacje społeczne nieprowadzące działalności gospodarczej. Proces cywilny ma charakter kontradyktoryjny i składa się z licznych czynności procesowych.

Sprawy rozstrzygane w procesie mogą być rozpatrywane w trybie zwykłym (zasada) bądź **w postępowaniu odrębnym** ze względu na ich przyspieszenie i uproszczenie albo specjalny charakter przedmiotu postępowania.

Zgodnie z art. 13 § 1 KPC istnieje zasada, że jeżeli ustawa nie stanowi inaczej, sąd rozpoznaje sprawę w procesie (czyli istnieje ogólna zasada, że sprawy cywilne rozpatruje sąd powszechny, zob. art. 2 § 1 KPC w procesie cywilnym). Wyjątek od tej zasady stanowią postępowania nieprocesowe.

W ramach postępowania rozpoznawczego w procesie ustawa przewiduje, ze względu na odmienności, postępowania odrębne. Są to:

- 1) w sprawach małżeńskich,
- 2) w sprawach ze stosunku między rodzicami a dziećmi,
- 3) w sprawach z zakresu prawa pracy i ubezpieczeń społecznych,
- 4) w sprawach o naruszenie posiadania,
- 5) w sprawach gospodarczych,
- 6) postępowanie nakazowe i upominawcze,
- 7) postępowanie uproszczone,
- 8) europejskie postępowanie w sprawach transgranicznych,
- 9) europejskie postępowanie w sprawach drobnych roszczeń,
- 10) elektroniczne postępowanie upominawcze.

2. Postępowanie rozpoznawcze – nieprocesowe

Zgodnie z art. 13 § 1 KPC istnieje zasada, że jeżeli ustawa nie stanowi 13
inaczej, sąd rozpoznaje sprawę w procesie (istnieje ogólna zasada, że sprawy cywilne rozpatruje sąd powszechny, art. 2 § 1 KPC – w procesie cywilnym). Wyjątek od tej zasady stanowią postępowania nieprocesowe.

Postępowanie nieprocesowe jest równorzędnym trybem postępowania rozpoznawczego. W przeciwieństwie do procesu występuje tu większy krąg podmiotów – osoby zainteresowane i większe są uprawnienia sądu do działania z urzędu. Przed 1964 r. postępowanie to było określane jako niesporne. Postępowanie to może być niekiedy wszczęte z urzędu. Charakterystyczne jest to, że liczba uczestników odpowiada liczbie osób zainteresowanych, jak np. w postępowaniu spadkowym. Sprawy te rozpoznawane są na podstawie przepisów szczególnych.

Postępowanie nieprocesowe dotyczy:

- 1) spraw z zakresu prawa rzeczowego, np. stwierdzenia zasiedzenia, zniesienia współwłasności, rozgraniczenia nieruchomości;
- 2) spraw z zakresu prawa spadkowego, np. spisu inwentarza, przyjęcia i odrzucenia spadku, otwarcia i ogłoszenia testamentu, działu spadku;

- 3) spraw z zakresu prawa osobowego, np. uznania za zmarłego, ubezwłasnowolnienia, obywatelstwa dziecka i zmiany jego nazwiska;
- 4) spraw z zakresu prawa rodzinnego, opiekuńczego i kuratelii;
- 5) innych spraw:
 - a) złożenia przedmiotu świadczenia do depozytu sądowego (na podstawie Kodeksu cywilnego i Kodeksu postępowania cywilnego),
 - b) odtworzenia dyplomów i świadectw z ukończenia nauki oraz umorzenia utraconych dokumentów (dekret z 7.7.1945 r. o odtworzeniu dyplomów i świadectw ukończenia nauki, Dz.U. Nr 27, poz. 164 ze zm.; dekret z 10.12.1946 r. o umorzeniu utraconych dokumentów, Dz.U. z 1947 r. Nr 5, poz. 20 oraz Kodeks postępowania cywilnego),
 - c) z zakresu ustawy z 18.9.2001 r. – Kodeks morski (tekst jedn. Dz.U. z 2018 r. poz. 2175 ze zm.),
 - d) rejestrowych (ustawa z 6.12.1996 r. o zastawie rejestrowym i rejestrze zastawów, tekst jedn. Dz.U. z 2018 r. poz. 2017; ustawa z 27.6.1997 r. o partiach politycznych, tekst jedn. Dz.U. z 2018 r. poz. 580 – ewidencja oraz przepisy Kodeksu postępowania cywilnego),
 - e) przyjęcia do spółdzielni i przydziału lokalu spółdzielczego (ustawa – Prawo spółdzielcze),
 - f) unieważnienia wyborów parlamentarnych, Prezydenta RP oraz kontrola sądowa wyboru delegatów do Krajowej Rady Izb Rolniczych (ustawa z 5.1.2011 r. – Kodeks wyborczy, tekst jedn. Dz.U. z 2019 r. poz. 684 – art. 221 i nast.; ustawa z 14.12.1995 r. o izbach rolniczych, tekst jedn. Dz.U. z 2018 r. poz. 1027),
 - g) z zakresu przepisów o przedsiębiorstwach państwowych i o samorządzie załogi przedsiębiorstwa państwowego (ustawa z 25.9.1981 r. o przedsiębiorstwach państwowych, tekst jedn. Dz.U. z 2017 r. poz. 2152 ze zm. i ustawa z 25.9.1981 r. o samorządzie załogi przedsiębiorstwa państwowego, tekst jedn. Dz.U. z 2015 r. poz. 1543).

Jak wskazuje wyczerpujące wyliczenie spraw, wiele z nich zostało przekazanych do postępowania na podstawie ustaw innych niż Kodeks postępowania cywilnego.

3. Postępowanie pomocnicze – zabezpieczające

- 14 Jest to postępowanie w dużej mierze samodzielne, uregulowane w oddzielnej Części II KPC, głównie na użytek postępowania rozpoznawczego. Sąd wydając postanowienie, zazwyczaj przed albo w trakcie postępowania rozpoznawczego, może zabezpieczyć roszczenia pieniężne (czasem niepieniężne), np. rent czy alimentów.

Postępowaniem pomocniczym jest także uregulowane w art. 716–729 KPC postępowanie w razie zaginięcia lub zniszczenia akt sądowych.

W doktrynie uznaje się również za postępowanie pomocnicze:

- 1) postępowanie w przedmiocie zabezpieczenia dowodów;
- 2) postępowanie o nadanie klauzuli wykonalności tytułowi egzekucyjnemu (w stosunku do postępowania egzekucyjnego);
- 3) postępowanie w przedmiocie wykonalności orzeczeń sądów zagranicznych, zagranicznych ugód zawartych przed tymi sądami.

4. Postępowanie wykonawcze – egzekucyjne (sprawa egzekucyjna)

Kodeks nie definiuje pojęcia „sprawy egzekucyjnej”, jednakże pojęcie to 15 pojawia się w art. 758 KPC. Wydaje się, że należy je rozumieć jako te, w których chodzi o przymusowe urzeczywistnienie praw i obowiązków ze stosunków prawa materialnego cywilnego. Najczęściej będą dotyczyły spraw o przymusowe wykonanie orzeczeń i innych aktów wydanych w sprawach cywilnych, stanowiących tytuły egzekucyjne określone przez przepisy Księgi trzeciej KPC (*E. Wengerek*). W związku ze zmianą systematyki Kodeksu postępowania cywilnego doszło do rozdzielenia Księgi drugiej na dwa niezależne działy: Księga druga – Postępowanie zabezpieczające i Księga trzecia – Postępowanie egzekucyjne.

Sprawami egzekucyjnymi w rozumieniu art. 758 KPC nie są sprawy podane egzekucji administracyjnej, wymienione w art. 2 ustawy z 17.6.1966 r. o postępowaniu egzekucyjnym w administracji (tekst jedn. Dz.U. z 2018 r. poz. 1314 ze zm.).

Już teraz warto wspomnieć, że sprawy egzekucyjne należą do właściwości sądów i urzędujących przy tych sądach komorników sądowych, a także egzekucyjnych w ograniczonym zakresie innych organów egzekucyjnych – Policji, banków.

II. Postępowanie wykonawcze – upadłościowe

Dnia 1.10.2003 r. weszła w życie ustawa – Prawo upadłościowe i naprawcze 16 (Dz.U. Nr 60, poz. 535)¹. Zastąpiła ona rozporządzenia: Prezydenta RP z 24.10.1934 r. – Prawo upadłościowe (tekst jedn. Dz.U. z 1991 r. Nr 118, poz. 512 ze zm.) oraz rozporządzenie Prezydenta RP z 24.10.1934 r. – Prawo o postępowaniu układowym (Dz.U. Nr 93, poz. 836 ze zm.). Nowa regulacja

¹ Zob. szerzej: ustawa z 28.2.2003 r. (obecnie) – Prawo upadłościowe (tekst jedn. Dz.U. z 2019 r. poz. 498).

– według autorów projektu – miała na celu stworzenie warunków pozwalających na całkowite zaspokojenie wierzycieli, zwiększenie możliwości zachowania przedsiębiorstwa i jego działalności w postępowaniu naprawczym.

III. Postępowanie pozasądowe

17 Jest to postępowanie prowadzone przed organami niemającymi charakteru sądowego – postępowanie mediacyjne, postępowanie przed komisjami pojednawczymi w sprawach z zakresu prawa pracy oraz postępowanie przed sądem polubownym.

Postępowanie przed sądem polubownym ma charakter postępowania rozpoznawczego. Wykonanie orzeczeń sądów polubownych następuje na podstawie przepisów o egzekucji z Kodeksu postępowania cywilnego. Przepisy dotyczące sądownictwa polubownego znajdują się w Części V KPC (art. 1154–1217 KPC). Mediacja została uregulowana w art. 183¹–183¹⁵ KPC.

Natomiast zasady postępowania przed komisją pojednawczą i wykonanie zawartej przed nią ugody określają przepisy Kodeksu pracy (art. 244–258).